O dud. 16

Cymreig. Rhaid mai cyfrol yr Albanwr a roes y teitl hwn i awduron y nofel. Mae'n wir dweud hefyd y buasai cymharu *Auld Lichts Idylls*, Barri, a *Where Eden's Tongue is Spoken Still*, Elwyn, yn ddadlennol iawn.

* * * *

DWG HYN ni at y cyfeiriadau lleol sydd yn y nofelau hyn. 'Roedd gan Watcyn Wyn ddiddordeb arbennig yn nhraddodiadau ac arferion ei ardal. Codwyd ef ym Mrynaman pan oedd yr ardal honno'n para'n wledig, a nifer o hen arferion fel y cwrwau bach a'r Fari Lwyd yn ei bri.

Gwyddys hefyd fod gan Elwyn yntau ddiddordeb mewn hanes lleol, a'i dad a'i dad-cu yn hen frodorion o bentref Llandybie, a chanddynt lawer o wybodaeth.

'Ychydig o flynyddoedd yn ôl,' meddai Elwyn yn ei ragymadrodd i *Nansi, Merch y Pregethwr Dall*, 'penderfynodd Watcyn Wyn a minnau wneud ymgais i gyhoeddi chwe nofel Gymreig, a gyda'r amcan o ddisgrifio ynddynt fywyd cymdeithasol a chrefyddol ein gwlad'.

Eithr dwy o'r nofelau hyn a gyhoeddwyd gan i Watcyn farw cyn cwblhau'r gweddill. Ac 'roedd darlunio arferion a thraddodiadau'r ardal yn nod pendant gan y ddau. Ceir disgrifiad manwl, er enghraifft, o 'briodas geffylau' yn *Irfon Meredydd.* Yn *Ifor Owain*, wedyn ceir disgrifiad o'r bwytawr pechod yn ymweld â thŷ galar i gyflawni ei ddyletswyddau.

Ceisiais bwyso a mesur y dystiolaeth ynglŷn â'r arfer honedig o fwyta pechod yn nyffryn Aman a'r cylch mewn man arall, a gwelodd Dr Gomer M. Roberts arwyddocâd arbennig yn nisgrifiad Elwyn o'r bwytawr fel y'i ceir yn y nofel hon. Ac mae'n ddigon posib, wrth gwrs, i Elwyn gael y manylion am y ddefod gan ei dylwyth ef ei hun.

Prin y gellir disgrifio'r nofelau hyn fel nofelau hanesyddol. Mae *Ifor Owain*, er enghraifft, wedi ei hamseru yng nghyfnod y Rhyfel Cartref, ac er bod ynddi gyfeiriadau at gymeriadau hanesyddol fel William Wroth a Walter Cradock, ni ellir dweud bod y nofel yn dilyn digwyddiadau hanesyddol.

Y cyd-destun yn unig sy'n hanesyddol. Sentimentaliti yw eu prif nodwedd, ac ni ellir dweud bod un o'r cymeriadau yn argyhoeddi. Ac er bod y disgrifiadau o'r arferion a'r traddodiadau gwerin yn faith ac yn tueddu i dorri ar draws rhediad y nofelau, mae'n debyg mai yn y disgrifiadau hyn o fywyd gwerin y cyfnod cyn-ddiwydiannol y gorwedd pwysigrwydd nofelau Elwyn a Watcyn Wyn.

MAXWELL ROBERTS yn cofnodi
Cymraeg y beddau pell

TREF A sefydlwyd gan Gymry, o Sir Gaernarfon, oedd Caerdydd yn Unol Daleithiau America, ond am fod y 'Mason-Dixon Line' yn rhedeg trwy ei chanol yr oedd y rhan ogleddol ohoni ym Mhensylvania a'r rhan ddeheuol ym Maryland. O'r herwydd ailenwyd y rhan ogleddol yn Delta.

Yn Delta sefydlwyd capel Cymraeg ac o dro i dro, hyd y dydd heddiw, cynhelir gwasanaethau Cymraeg yno. Mae yno hefyd ddosbarth o bobl ifanc sy'n gwneud eu gorau i ddysgu'r iaith.

Ar ymweliad â Delta, aeth Prydwen, fy mhriod, a minnau am dro ar hyd ffordd gul, goediog ar gwr y dref gan ddod o hyd i hen fynwent Slatesville a darganfod yno gerrig beddau a wnaed o lechi. Wedi eu cerfio ar bob un ohonynt yr oedd llinellau o farddoniaeth a ddisgrifiai y Cymry a gladdwyd yno. Ni wyddom pwy oedd y beirdd ond y mae'n amlwg fod rhai yn englynwyr. Dyma'r hyn a ddarllensasom ar y cerrig beddau:

1. Er cof am John Tyson gynt o Landdeiniolen, Gogledd Cymru. Bu farw Mai 16, 1857 yn 52 mlwydd oed.

Dirymwyd edeu'r einioes
Yn grwn gan yr hwn a'i rhoes.

2. (Ac yna englynion am blant David a Jane Lloyd — gweler rhif 11)

Edward a fu farw Awst 1859 yn ddwy flwydd oed, a Margaret a fu farw Chwefror 1865 yn 4 mlwydd oed.

Y ddau rosyn gwyn teg wedd — yn foreu
A fwriwyd i lygredd;
Dilys ail egyr eu delwedd,
A daw'n iach eu cyrff o'r bedd.

3. A phlant James a Mary Williams:

Mary: Bu farw, Medi 4, 1859 yn un mlwydd a chwe mis oed, a David: Bu farw, Tachwedd 11, 1863 yn un mlwydd a dau fis oed.

Mary o fyd y meirwon — a ddaw allan
Ar ddullwedd pen Seion,
A'i brawd ddaw yn ei llaw'n llon
O'r gweryd i fro'r goron.

4. Er cof am Ellen, merch William a Mary Morris, gynt o Lanbedrog, Gogledd Cymru. Bu farw Rhagfyr 9, 1861 yn 15 mlwydd oed.

Gorffwysaf yma'n dawel
Ymhlith y pryfaid man;
Cans Crist fy mrawd a dwymodd
Y gwely pridd o'm bla'n.

'Does yma son am ryfel
Na therfysg o un rhyw,
Ond pawb yn llechu'n dawel
Nes cenir utgorn Duw.

5. Er cof am Elias Rowlands. Ymfudodd i'r wlad hon o Ffestiniog. Bu farw Gorffennaf 12, 1865 yn 36 mlwydd oed.

Am enyd ni welir mo'no — cafodd
Ein cyfaill ei wysio
I lys uwch at luaws o
Nefolion sy'n hyf eilio.

6. Er cof am William J. Jones. Bu farw, Hydref 29, 1871 yn 53 mlwydd a 5 mis oed.

Fe dynnodd fywyd uniawn — hyd elor
Y daliodd yn ffyddlawn.
Gwr Duw oedd, a gair da iawn
Gafodd, fel Iesu gyflawn.

7. Er cof am Evan Davies. Bu farw Mawrth 31 1874 yn 47 mlwydd oed. Hefyd Susanah, ei ferch. Bu farw Rhagfyr 17 1873 yn 1 flwydd a 5 mis oed.

I aros hirnos; yr Iesu — suodd
Ei was yma i gysgu.
Hwn a gwyd, ef elo'n gu
Wedi'r nos, i deyrnasu.

8. Er cof am Margaret, priod Griffith Williams. Bu farw Ebrill 20, 1875 yn 58 mlwydd oed.

Fy mhriod hynod sy'n huno — yma,
Wiw myach ei cheisio.
Ataf ni ddychwel eto,
Gwael ei grym mewn gwely gro.

9. Er cof am James Williams. Bu farw Gorffennaf 14 1878 yn 52 mlwydd oed.

Gwiw wr yn llawn hawddgarwch — oedd (Williams
A ddaliwyd gan dristwch;
Ond er loes, noder ei lwch
Ag arwyddion gwir heddwch.

Wel heno caiff dawel hunedd — ai ben
Heb ei boenus lesgedd,
Gwyn fyd Iago yn ei fedd.
Yn hwn ni chaiff anhunedd.

10.a) Er cof am Robert M. Evans. Bu farw Hydref 27 1881 yn 84 oed.

I dueddau pur ddedwyddwch — yr aeth
Yr hen dad mewn heddwch
Ne' oleu ddianialwch
Yw ei le, ond yma ei lwch.

b) A'i wraig, Mary. Bu farw 26 Tachwedd 1866 yn 72 mlwydd oed.

Bu hon yn goron i'w gwr
A chredodd ei chreawdwr.

11. Er cof am David Lloyd. Bu farw Tachwedd 4, 1885 yn 55 mlwydd a 6 mis oed.

Hen gyfaill haedda'i gofio — hir dymor
Roed yma i hun,
Daw ryw fore'n gryf o'r gro
D. Lloyd annwyl fedd adeilad yno.

12. Er cof am Magdalene, priod Griffith R. Thomas. Bu farw Medi 20 1892 yn 33 mlwydd oed.

Geiriau segur a surion — ni luniodd
I flino'i chymdogion;
'Ie', a 'Nage', oedd ddigon
O eiriau call y wraig hon.

13.a) Er cof am William M. Williams, Gynt o Ty'n y Maes, Sir Gaernarfon, G.C., Bu farw Ionawr 17, 1894, yn 64 mlwydd oed.

Gwerthfawr yng ngolwg yr Arglwydd
Yw marwolaeth ei Saint ef.

b) Er cof am Mary, gweddw W.M. Williams. Bu farw Ionawr 26, 1902 yn 68 mlwydd oed.

Yr Arglwydd yw fy mugail
Ni bydd eisiau arnaf.

14. Er cof am Hugh, mab Robert a Margaret Hughes. Bu farw Mehefin 9, 1861. Ganwyd Mawrth 6, 1850.

Diau mai gwael flodeuyn,
Byr ei dwf a brau yw dyn.

15. Er cof am Hugh Williams. Ymfudodd i'r wlad hon o Ffestiniog, G.C. Mawrth 1845. Bu farw Ebrill 6, 1865 yn 58 mlwydd oed.

Mi welaf le mewn marwol glwy
I'r euog guddio'i ben,
Ac yno llechaf nes mynd trwy
Bob trallod is y nen.

16. Er cof am Jane, Priod Thomas J. Thomas. Bu farw Tachwedd 24, 1880. Oed 32 mlwydd.

Gostyngodd Efe fy nerth ar y ffordd,
Byrhaodd fy nyddiau.

17. Er cof am Ellen, priod John D. Jones. Bu farw Chwefror 26, 1888. Oed 24 mlwydd a 6 mis.

Ei haul a fachludodd
Tra yr oedd hi yn ddydd.

18. Er cof am Willie, mab Ebenezer a Winifred Jones. Bu farw Ebrill 13, 1871. Oed 4 mlwydd.

Fel blodeuyn y daw allan,
Ac y torir ef ymaeth.

19. Er cof am Owen K. Thomas, gynt o Fethesda, Arfon. Bu farw Medi 8, 1883. Oed 56 mlwydd.

Fy mhriod hynod sy'n huno — yma,
Wiw mwyach ei geisio.
Ataf ni ddychwel eto,
Gwael ei rym mewn gwely o ro.

20. Er cof am Richard E. Jones, yr hwn a fu farw, Chwefror 5, 1876, yn 48 mlwydd oed.

Gwerthfawr yng ngolwg yr Arglwydd,
Yw marwolaeth ei Saint Ef.

Cadd gysgod yma i gysgu — Mae'n gorwedd
Un garai yr Iesu,
Myn Ior i'w golun mor gu,
I'w fynwes daw i fyny.

Arymweliad diweddarach eleni deuthum ar draws tri bedd cyfagos arall ac englyn ar bob carreg. Dyma'r arysgrifau:

Er cof am John Griffiths, mab mabwysiedig John & Elen Williams. Bu farw trwy ddamwain Ebrill 28, 1868 oed 20 ml.

Torwyd iddeiddbren tiriawn — fe ledodd
Ei flodau hyfrydlawn,
Diangodd ei nodd cyn nawn
E dorwyd cyn bod aerawn.

Er cof am Henry mab John & Elen Williams. Boddodd Gor 30 1870 yn 8ml. a 2 dd. oed

Adre mewn diniweidrwydd — o'r anial
Arweiniwyd yn ebrwydd
Didawl y mae, a dedwydd,
Yn moli Ior yn wyth mlwydd.

Er cof am Henry Williams, Nant y Graean gynt ger Bangor G.C. Bu farw trwy ddamwain Ionawr A.D. 1868 oed 51ml.

Y gwir oracl ef a garai — Gair Ion
Yn gywir gyhoeddai
Ac i'w fedd mewn hedd ydd ai
A dir ei ofn a derfynai.